

SCURTĂ ISTORIE A EDUCAȚIEI RELIGIOASE ÎN ȘCOALA PRIMARĂ ROMÂNEASCĂ A SECOLULUI XIX

Dr. Daniel-Adrian NEAGU

Editura Viață și Sănătate
adrianneagu@viatasisanatate.ro

Abstract: Brief History of Religious Education in the 19th Century Romanian Primary School

Education in the primary schools of Romania in the 19th century was mainly a religious one. Or at least that was the way it was supposed to be. We witness the first attempts to introduce a national and compulsory system of education and its organization. The role of these schools was to teach reading, writing, and counting, together with the teaching of prayers specific to the Eastern Orthodox worship. The teacher was obliged to go to church with his students every Sunday and during the holidays and to form with them the church choir. The lack of an educational tradition, and the poverty of many villages, made these schools start quite difficult. In the beginning, the school was initially conceived to be under the shadow of the church but gradually it grew into a distinct institution. The initially dominate discipline of religion gave later way to the teaching of morality and history, but it continued to remain an important class for children for a long time. The role and importance of religion in curricula and laws of that time show that their authors implicitly believed that religious education can influence positively the development of the Romanian society, both socially and economically.

Keywords: *religious education, primary school, Romania, moral, history, teacher, orthodox, priest, students, XIXth century*

Introducere

Propunem o analiză a felului în care se făcea educația religioasă în școala primară românească a secolului XIX, pentru a observa pe de-o parte dinamica fenomenului și pe de altă parte filozofia celor ce se ocupau de

organizarea procesului de învățământ. Alegerea disciplinelor de studiu, a felului și timpului când ele trebuiau studiate arată convingerea celor din spatele acestor programe și manuale că parcurgerea lecțiilor putea fi de folos elevilor pentru a deveni cetățeni mai buni. Prezentarea nu se impune totuși ca o istorie a învățământului, nici intenția și nici spațiu lucrării nu permit un asemenea demers, ci doar de a creiona câteva evenimente, situații și personaje pe care le socotim de interes.

Secolul XIX este unul în care succesiunea rapidă de evenimente, transformările puternice sociale, dar mai ales politice captivează și nasc la fel de multe întrebări. Evoluția societății, marcată de evenimente majore ca Revoluția de la 1848 sau Războiul de Independență, implică rădăcini mult mai profunde decât factorul extern. Mersul rapid al dezvoltării cere oameni pregătiți pentru noi domenii de activitate, oameni care trebuie să „învețe” meseria nu doar să o „fure” așa cum se considerase până atunci.

Miza educației devine din ce în ce mai mare, fapt pentru care ea va naște puternice contradicții. În tot acest decor plin de mișcare, educația religioasă pare un fundal constant și greu de înțeles pentru cineva obișnuit doar cu realitățile zilei de astăzi.

Evenimentele și curente de gândire vor marca oameni, iar aceștia se vor influența unii pe alții într-un drum dinspre un „bine” spre un alt „bine”. Ceea ce propunem în această analiză este tocmai surprinderea acestui drum pe care educația religioasă din școala primară a veacului al XIX-lea îl face în decursul unui secol. Rolul și ponderea pe care educația religioasă o avea în programele școlare arată valoarea pe care statul o acorda acestei educații și convingerea că ea poate contribui în mod esențial la dezvoltarea țării.

De la începutul secolului până la Regulamentul Organic

Învățământul românesc din această perioadă este un paradox, pe de-o parte întâlnim un învățământ răsfrat și unidirecțional, dar pe de altă parte deschiderea spre Europa Occidentală introduce în limba noastră cuvinte ca Universitate sau Academie. Atât de puternică era această contradicție încât, de exemplu, primii elevi de la Sfântul Sava, atunci când pășeau pentru prima dată în școală nu stăpâneau îndeajuns de bine nici chiar alfabetul.¹

1 A se vedea P. Poenaru: „G. Lazăr și Școala Română”, București, 1871.

Nicolae Iorga identifică până la pătrunderea curentului apusean patru tipuri de școli. Astfel avem școlile de limbă latină, care erau organizate de Biserica Catolică, și tot legat de acestea, școlile străine, prin care se face un puternic misionarism catolic sau chiar protestant.² Erau apoi școlile mănăstirești, puternice centre de tradiție ortodoxă și de limbă română, mai ales în perioada fanariotă, și în final învățământul de casă, aflat în casele boierilor, unde un călugăr se străduia să învețe carte pe pruncii oamenilor de frunte ai societății. „Educația în aceste școli se reducea la cunoștințe religioase.”³

Pe lângă acestea nu putem să nu amintim rolul slujbelor de la biserică în ce privește educația religioasă, mai ales că acestea erau frecventate mai ales de femei care, se ocupau cu precădere de educația copiilor. „La sate învățământul atât cât era se afla în mâna preoților.”⁴

De fapt prima formă de învățământ românesc cunoscut a fost învățământul prin predică⁵, prima formă de învățământ de carte era învățământul de citeți, legat de formarea slujitorilor bisericii⁶ lucru destul de previzibil oarecum, pentru că Biserica fiind interesată să aibă oficanți trebuia să pregătească oameni pentru asta. Tocmai de aceea, „Ceaslovul și Psaltirea erau totul.”⁷

De fapt, chiar tradiția populară binecunoscută „dacă-i popă să citească” indică acest deziderat tradițional și ne permite să afirmăm că în imaginarul popular a învăța era sinonim cu a deveni preot – ceea ce evident spune mult despre ideea de educație.

Atunci când analizăm însă mai amănunțit motivele dezvoltării școlii românești a secolului XIX descoperim și alți factori, ceea ce ne arată că treptat educația religioasă, devine un mijloc pentru realizarea unei instruirii și în alte domenii ale vieții.

Astfel, desființarea dependenței feudale clasice către jumătatea veacului al XVIII-lea a făcut simțită nevoia tot mai largă de cunoașterea re a buchiilor, pentru încheierea tocmelilor și, mai important, pentru

2 Cazul școlii lui Despot-Vodă.

3 Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 17.

4 C. Scorpan, *Istoria României. Enciclopedie*, Nemira: București, 1997, p. 616.

5 G. D. Iscru, *Învățământul la sate în Țara Românească și Moldova*, Reviste arhivelor, anul L, vol. XXXV, nr. 4, București, 1974, p. 600.

6 St., Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, Editura Academiei Republicii: București, 1971, pp 124-127.

7 St., Bîrsănescu, *Abecedariul lui George Lazăr*, p. 4.

executarea lor. „Ca să nu îi înșele boierii, atunci când încheiau așezăminte sau tranzacții, clăcașii trebuiau să știe ce scrie în actul de învoială.”⁸

Diversificarea activităților pe moșiile boierești și meșteșugărești au cerut existența oamenilor în stare să țină „socoteala” și care să poată calecula cu ușurință drepturile și obligațiile financiare sau de bunuri.

Din ce în ce mai mult se vehicula ideea că motivul pentru care țăranii sunt înșelați de negustori se datorează lipsei științei de carte, și că dobândirea acesteia ar apăra pe comerciantul sincer de viclenia negustorului lacom și deprins.⁹

De fapt, instruirea religioasă avea să devină un minim necesar cu care fiecare putea apoi să se desăvârșească în domeniul favorit. Dar aceasă țărănească instruire religioasă așa cum se poate vedea în analiza manualelor de religie și a abecedarelor, va deveni încet, încet doar una dintre materii, fie ea chiar și prima trecută în programă.

Tocmai datorită nevoii de oameni instruiți, una din importanțele „binefaceri” în concepția boierilor erau așa numitele „școli de milă.” Ideea luminării poporului prin știință se înscrie în curentul european al timpului. Concepția iluministă se extinde atât de mult, mai ales după 1821 „determinând în mare măsură hotărârea de etatizare a învățământului, mai întâi la orașe și apoi la sate”.¹⁰ Aceste „mili” erau motivate religios și îndreptate de cele mai multe ori în spre biserici și școlile susținute de ele, ceea ce confirmă importanța învățământului religios.

Unul dintre cele mai importante roluri în dezvoltarea învățământului primar românesc în perioada pe care o analizăm l-au avut Mitropoliții atât ai Moldovei, cât și ai Țării Românești.¹¹ Astfel aflăm că „Mitropolitul Nifon Bălășescu a fondat 25 de școli”¹². Numele lor va fi legat strâns de școlile românești, iar natura funcției vorbește despre filosofia lor preponderent religioasă în ceea ce privește conținutul educației din aceste școli. Considerăm că nu exagerăm cu nimic atunci când afirmăm că școala este, la începutul secolului XIX, o activitate a Bisericii.

Cât privește metoda didactică istoria învățământului consemnează după tablele de lemn, bucovanele, care au fost extrem de longevive despre

8 G. D. Iscriu, *Învățământul la sate în Țara Românească și Moldova*, p. 602.

9 I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 255-275.

10 G. D. Iscriu, *Învățământul la sate în Țara Românească și Moldova*, p. 605.

11 V. A. Urechia, *Istoria Școlilor de la 1800-1864*, București, p. 23.

12 C. Scorpan, *Istoria României. Enciclopedie t*, p. 617.

ele se spune că erau „unele imitate de pe *bucovarele slavonesci* și după *alfavitarele grecești*, iar cele mai multe alcătuite după capriciul autorilor lor, mai toți *dascăli de biserică*.”¹³

Cât privește conținutul lor acesta era aproape în totalitate religios, cu excepția literelor și numerelor, dacă acestea pot fi considerate o excepție. După ce terminai cartea aceasta mai mică treceai la lucrări mai mari: Ceaslovul și Psaltirea. Și cu aceasta programa învățământului se încheia.

Un pas important în aceeași direcție a fost făcut în anii 1819, 1820, prin introducerea metodei lancasteriene. Metoda a fost adusă în România de un tânăr savant grec Gh. Clebulos.¹⁴

Cât privește Transilvania, aici avem un interes mai mare pentru învățământ și în special pentru limba română. Pe de altă parte paleta bogată de confesiuni religioase vor da educației religioase aspecte mult mai concrete, preoții reformați și catolici fiind recunoscuți pentru erudiția lor. Această paletă largă de credințe religioase impun necesitatea apărării tradițiilor specifice, ceea ce nu era cazul în provinciile românești de dincolo de Carpați.

După 1821 datorită activității unor dascăli cu renume¹⁵, și a situației noi în care se află țara, problema învățământului începe să se pună tot mai mult în termenii responsabilității sociale. Modernizarea școlii în raport cu timpul va duce la desființarea „milelor” ceea ce nu va fi neapărat cel mai bun lucru, multe școli rămânând fără principala sursă de venit.¹⁶ Dar în locul lor se afirmă responsabilitatea socială în susținerea lăcașurilor de învățământ și a dascălilor acestora.

De la Regulamentul Organic la Cuza

Regulamentul Organic nu a fost o lege a învățământului totuși avea în ea câteva referiri fundamentale la acest subiect, referiri ce aveau să fie completate ulterior. Ca să fim preciși Regulamentul Organic secțiunea IV-a cuprindea șapte capitole referitoare la învățământ „dar atât nefiind considerat ca îndestulător se face după îndemnul chiar al lui Kiseleff un regulament special al școalelor, care în 258 de articole stabilește într-un

13 *Alfabetariul lui George Lazăr*, p. 3.

14 Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățământului primar*, București, 1937, p. 45.

15 În 1816 vine în Țara Românească, George Lazăr.

16 V.A. Urechia, *Istoria școalelor... Vol. I*, p. 196.

mod cât se poate de complet normele după care să se conducă școalele publice, precum și studiile ce trebuie să cuprindă fiecare categorie de școală.”¹⁷

Astfel Regulamentul făcea din școală o instituție permanentă de stat, desființându-se astfel „milele” și celelalte inițiative filantropice. De asemenea se mai preciza „ca în fiecare ținut, fiecare oraș de căpetenie să aibă o școală obștească adică națională, pentru care să se pregătească local propriu.”¹⁸

Cât mai degrabă cu puțință ideea acesta a căutat să prindă contur. Numai că asistăm la un paradox, anume dezvoltarea unui învățământ superior fără un învățământ primar solid. Nicolae Iorga după ce precizează evoluția învățământului superior de după regulamentul organic observă că „rămânea însă o problemă de care până acum nu se atinseseră decât indirect reformatorii și a cărui soluție singură putea întări un învățământ superior repede înjghebat și supus amenințărilor: școala de sat.”¹⁹ Observația este justă în contextul în care în Țara Românească, de exemplu erau 34 de orașe sau târguri și 3584 de sate.²⁰

Punctul de plecare în ceea ce privește instituirea învățământului public a constituit-o circulara Departamentului din 14 ianuarie 1838. Conținutul acestei circulare este important pentru studiul nostru atât din perspectiva evoluției învățământului primar public la sate cât și a educației religioase. Se preciza astfel că „în fieșcare sat se va ținea pe lângă preot și un cântăreț, care... va fi dator să învețe pe copiii satului carte și cântări.”²¹ Afirmatia acesta din care am omis intenționat amănuntele legate de retribuție are două amănunte esențiale legate de studiul de față, anume că acest „cântăreț” trebuia să fie „pe lângă preot” și al doilea că trebuia să învețe copii „carte și cântări” – evident este vorba de cântece bisericești. Astfel că scopul învățământului devine preponderent religios și condus de oameni ai Bisericii – cântărețul ajutând și preotul la slujbă.

Din momentul acesta însă, această inițiativă de altfel laudabilă, va determina o serie de conflicte la nivelul satelor dar va oferi și exemple de

17 Ghe. Roșcanu, *Istoria învățământului particular*, București, 1906, p. 71.

18 Bărsănescu, *Istoria pedagogiei românești*, Societatea de filozofie: București, 1941 p. 81.

19 Nicoale, Iorga, *Istoria învățământului*, p. 112.

20 I. Donat și G. Retegan, *La Valachie en 1838*, în „Revue Romaine d’Histoire”, tom IV, nr. 5, p. 930 și 937.

21 Citat în G. D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, Editura didactică și pedagogică: București, 1975, p. 29.

frumoasă frăție umană. În multe locuri arendașii sau uneori chiar preoții simțeau un rival în „cântărețul” satului, un om care va începe să aibă din ce în ce mai multă influență în sat, pe de-o parte pentru că era prieten cu copiii sătenilor pe care îi lumina într-u știință, iar pe de altă parte pentru că fiind învățător, se presupunea – uneori din păcate fără temei, că este cel mai învățat om din sat, cel care putea fi consultat în diferite probleme ori poate fi rugat să scrie o jalbă către stăpânire. Dar așa cum aminteam au fost și exemple în care preotul împreună cu boierul și învățătorul și-au dat mâna pentru realizarea unei școli.

Situația politică a țărilor române din această perioadă a făcut ca direcțiile de bază ale sistemului să fie date mai mult prin circulare decât prin lege. Apoi teama oamenilor de schimbare, lipsa pe plan local al unor oameni deja educați care să susțină în mod înțelept cauza învățământului au făcut ca lucrurile să demareze destul de greoi.

Dacă stăm să judecăm după cele existente, greutățile erau din bele șug. Astfel că trebuiau găsite clasele și manualele, trebuiau aleși dascălii și adunați copiii, dar multe din acestea au fost compensate de entuziasm.

Cât privește candidații la funcția de învățător aceștia cu gândul la carte sau doar pentru că vor scăpa de datoriile „sătești” primind și ceva bani și bucate pe deasupra au venit să se pregătească pentru noua carieră „tineri țărani și vârstnici, complet neștiutori sau cu oarecare știință de carte”.²² Ei s-au prezentat atunci când muncile agricole le-au îngăduit, au învățat ceva carte au fost examinați și apoi trimiși la lucru.

Primul an școlar a fost 1838-1839 și a început în unele locuri de toamna iar în altele abia la începutul anului următor. Cea dintâi școală sătească deschisă în Țara Românească a fost cea din satul Filiași, (Dolj) încă din iulie. Vârsta școlărilor era între șapte și cincisprezece ani deși uneori puteai întâlni și „flăcăi” cu vârste mai mari.

Cât privește durata anului școlar lucrurile erau destul de relative. „Anul” avea de fapt șase luni, adică din noiembrie până în martie, „semeșătrul de iarnă” perioadă când din lipsa unor activități extensive în agricultură copiii puteau fi trimiși la școală. În zadar au încercat învățătorii să-și determine elevii să vină la școală și în aprilie, au întâmpinat rezistența părinților care foloseau copiii la muncile câmpului, sau la pășunatul viteelor, lucruri destul de importante dacă ne gândim la veniturile destul de mici pe care le aveau.

22 G. D. Isescu, *Contribuții privind învățământul la sate*, pag. 31.

Eforia a trebuit să se mulțumească doar cu obligativitatea participației la slujbele de la biserică, sâmbătă seara, duminică și de sărbători a dascălului împreună cu copiii. Un astfel de calendar era determinat pe de-o parte de programul elevilor, așa cum am văzut dar și de cel al dascălilor care trebuiau să meargă la școală pe timpul verii pentru a-și completa cunoștințele. Abia în primăvara anului 1848 când această din urmă problemă s-a rezolvat parțial, dascălul se putea ocupa și în timpul verii de copiii, adunându-i la biserică sau când avea prilej pentru a recapitula cele auzite acolo. Este evident că deocamdată cel mai mult accentul cădea pe factorul religios al educației. Aceasta datorită pe de-o parte așteptărilor părinților, care socoteau needucat pe cineva care nu știa crezul și rugăciunile, iar pe de altă parte că era totuși cea mai comună formă de educație, domeniul în care puteai găsi cel mai ușor și mai repede oameni care să poată cât de cât să se descurce.

În ce privește construcția acestor școli, efortul a fost susținut se pare mai mult de țărani decât de boieri, ce e drept și cu unele excepții. Datorită lipsei de posibilități financiare și a felului în care fuseseră construite, după nici zece ani aceste clădiri necesitau reparații substanțiale sau totale. Dar din păcate această situație este un indicator al „importanței” cu care era privită instituția publică de învățământ.

Dotarea cu mobilier a școlii a fost legată totdeauna de construcția ei. Chiar dacă la început unii cârmuitori nu se gândiseră la acest amănunt treptat oamenii s-au dumirit în ce privește nevoia lui. Doar totul era o noutate!

O altă problemă au constituit-o tablele, fie cele de perete fie cele „manuale” pentru elevi care trebuiau „inventate” din dorința de simplificare și durabilitate. De menționat că din această pricină uneori școlarii începeau școala fără ele. Cât privește manualele pentru școlarii care „treceau de table” Eforia s-a îngrijit de asigurarea lor într-un număr suficient. „Asemenea manuale, destinate școlarii săteni au fost: manual de silabism, caligrafii – mici pentru începători, mari pentru avansați, manual de rugăciuni, manual de catehism, culegere din Sfânta Scriptură, Vechiul și Noul Testament, aritmetica.”²³ Este ușor de observat cum majoritatea manualelor vizau educația religioasă atât în ce privește aspectele liturgice, dogmatice, și biblice – chiar dacă la un nivel foarte practic și concret. Cât despre manuale chiar dacă erau la prețuri mici nu toți școlarii și le puteau

23 G. D. Isescu, *Contribuții privind învățământul la sate*, p. 55.

permite. Dacă în schimb învățătorul avea nevoie de materiale ajutoare trebuia să și le procure pe cheltuiala lui. Aceasta în condițiile în care nu găseai astfel de materiale pe toate drumurile. Cât despre tablele de piatră ele s-au folosit peste un secol, adică până după 1944.

Despre scopul acestor școli Poienaru afirma „prin învățăturile de religie și de căsnicie ce li se vor da într-aceste școli, locuitorii de prin sate se vor deprinde de mici a fi mai buni creștini, a avea iubire de cinste, a se apăra de felurite iresuri și a fi mai muncitori.”²⁴ Această afirmație emoțională poate, este destul de ciudată în felul ei, ea scoate în evidență rostul specific local și palpabil al învățământului sătesc prin care nu se urmărește formarea de oameni „cu carte” ci „oameni buni” ceea ce este totuși o diferență. De fapt acesta va fi matrița învățământului pentru multă vreme, tocmai de aceea dascălii nu vor pune foarte mult accentul pe însușirea de cunoștințe. Din păcate însă, faptul că nu asistăm în această perioadă la o efervescentă religioasă dovedește că nici în aspectele religioase nu se exagera. Perioada secolului XIX aduce însă Revoluția Pașoptistă, Războiul de Independență – vii mișcări de inimi, de vise și de vieți pentru care socotim că acest învățământ public de la sate a avut o influență ce nu trebuie neglijată.

Legea Învățământului din 1847 încearcă să unifice și să dea un plus de autoritate tuturor circularilor prin care se reglementase învățământul public de până atunci. Numai că momentul apariției sale, atunci când în Țările Române se frământa revoluția ce avea să izbucnească anul următor a lăsat această lege fără prea multe rezultate măsurabile. Se pare că numai în Țara Românească erau circa 2300 de școli comunale care funcționau și aproape 50 000 de școlari într-un an, ceea ce ar însemna un procent de școlarizare de 70%²⁵ - cifră „sublimă” am putea spune dar lipsită cu desăvârșire de suport când era vorba de promovabilitate sau performanțe de scris și citit. Era totuși un început în care lipsa de mijloace și mai ales de cadre pregătite era însă contrabalansată de entuziasm.

Iscru observă bine că „școala publică... nu a fost numai o instituție de culturală și de interes economico-administrativ, ci, înainte de toate o *instituție socială*.”²⁶ Și aceasta pentru că încă de la început ea a creat o

24 V. Urechia, Istoria școlilor, Vol. II, p. 26.

25 G. D. Isclu, Importanța social politică a învățământului public la sate în Țara Românească în deceniul premergător revoluției din 1848, p. 961.

26 G. D. Isclu, Importanța social politică a învățământului public la sate, p. 963.

polarizare între forțele tradiționaliste și cele progresiste. Conflictul dintre învățători și arendași nu era doar o problemă de neînțelegeri locale ci era un conflict de mentalități. Însăși faptul că dascălul ieșea de multe ori din astfel de conflicte bătut destul de bine confirmă această afirmație. Învățătorii îi putem numi adevărați formatori de opinie atât datorită promovării învățaturii, dar mai ales a răspândirii ideilor revoluționare. P. Poenariu spusesse clar că o „bună obləduire nu poate fi întemeiată pă neștiință.”²⁷ De asemenea cu toate lacunele sistemului de învățământ el oferea tuturor accesul la învățare ceea ce teoretic însemna că orice copil român putea obține orice calificare școlară pe care ar fi fost capabil să o obțină. Ideea de egalitate a fost probabil motivul pentru care sătenii s-au înghesuit mult mai mult ca boierii să dea ajutor înființării școlilor publice la sate.

Liderii Revoluției de la 1848 au folosit deseori în discursurile lor tema învățământului rural. Și am putea spune că în general intelectualii au sprijinit discuțiile despre învățământul public la sate. Dacă în cea mai mare parte clerul ortodox a sprijinit tânăra instituție au fost și glasuri care s-au ridicat împotriva.

Acest amalgam de glasuri pro și contra cu ecouri la toate nivelele administrației publice au determinat ca în 1848 Eforia să dea acel trist comunicat prin care se hotăra „ca toate școalele normale de prin orașele de căpetenie ale județelor să înceteze deocamdată din învățatură. Deosebit Eforia poștește pe onor. Ocărmuire ca să dea fără cea mai puțin zăbavă porunci grabnice ca și școalele de prin sate să înceteze cu totul.”²⁸

Se oferea astfel o vacanță neașteptată, unui sistem care abia reușise să facă primul pas, cu costuri și implicații deosebite atât în plan material – școlile și așa dărăpănate se vor deteriora și mai mult, dar cel mai grav în planul mentalității generale, astfel treptat entuziasmul oamenilor rămâne doar o problemă de trecut. În timpul invaziei rușilor, aceștia au găsit de bine ca să transforme școlile din București în spitale militare sau grajduri pentru cai. Gr. Misail se exprima în spiritul vremii sale legat de acest sacrilegiu: „acolo unde era adăpostul inteligenței române, muscalul adăposti pe bolnavii și vitele sale.”²⁹

După doi ani în 1850 Barbu Știrbey dădu poruncă pentru rea deschiderea școlilor. O comisie din care făcea parte și Poenariu a fost

27 G. D. Iscru, *Importanța social politică a învățământului public la sate*, p. 963.

28 Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățământului primar*, p. 74.

29 Ibidem, p. 75.

însărcinată cu cercetarea acestei chestiuni. Se va pune accentul în special pe școlile din orașe pentru început iar ceea ce surprinde conținutul acestei programe este tendința spre laic. Astfel la orele de citire în locul pasajelor din Evanghелиi ce se recomandaseră anterior de data acesta trebuiau căutate în special povestirile istorice și lecturile despre știință. De fapt putem spune că de cele mai multe ori amprenta în acest domeniu era dată de cel care alcătuia programa.

Abia în 1855 se va pune din nou problema școlilor rurale. Dar de data acesta lucrurile mergeau mult mai greu, lipsind atât localurile, care se dărăpănasera de tot, dar și dascălii. Când în decembrie 1855 se organiza la București concursul pentru recrutarea de învățători în fața unei comisii de trei membrii s-au prezentat doar doi candidați. Se pare că lucrurile nu au mers de acum în colo mai bine. Abia în 1857 Alexandru Ghica încercă să urnească puțin lucrurile din loc. Astfel că pentru a spera să găsească învățători Eforia a trebuit să revină la cerințele minime: citit, scris, catehismul și cele patru lucrări de aritmetică. În aceste condiții directorul Eforiei școalelor Costa-Foru schița datoriile învățătorilor săf tești astfel: „Datoria principală a unui învățător sătesc este de a fortifica în școlari simțământul religios și ale întipări în animă datoriile omului către semenii săi, către părinți și guvern, în fine, a le insufla ideea ordinii, care este o condițiune necesară pentru existența lumii.”³⁰ Este lesne de observat că nu se vorbește nimic despre căpătarea de informații sau cunoștințe ci de simțăminte, care este totuși altceva. Acesta pe de-o parte datorită posibilităților destul de limitate ale dascălului dar și mentalității apofatice ortodoxe. Scopul cel dintâi este așadar religios dar accentul nu cade pe elemente concrete, pe cunoașterea efectivă ci pe aspecte subiective și destul de relative – nu poți măsura sentimentul religios. Ceea ce implică așteptări la fel de subiective și relative.

Anul 1859 aduce numirea în funcția de Director al Eforiei școalelor a lui V. A. Urechia. Pe lângă multe merite recunoscute el are și pe acela de a fi încercat promovarea învățământului pentru fete, știut fiind că ele sunt cele ce poartă răspunderea specială în educare copiilor. Ideea era cât se poate de nimerită și exprimată cu entuziasm: „educațiunea sexului femeiesc este cea dintâi necesitate în regenerarea poporului, fiindcă ele sunt menite a face din fiecă familie câte o școală, unde, pe lângă educația sufletească, să se poată da copiilor lor și primele noțiuni dezvoltătoare

30 Citit în Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățământului primar*, p. 79.

inteligenței.”³¹ Este o declarație deosebit de importantă pentru că în ea se observă nevoia unei altfel de educații decât cea de până atunci. Observăm că se simte tot mai mult nevoia unei educații care să depășească cadrul strict al religiosului spre cel al dezvoltării „inteligenței”. Era evident că rolul părinților în creionarea filosofiei educaționale a copiilor nu mai trebuia neglijat. Deși în instrucțiunile pentru predarea diferitelor materii cea dintâi este religia este evident că ea nu este totul. Se preciza nevoia de a se învăța numai pe cărțile aprobate de guvern. Ceea ce poate sugera destul de multe aspecte. Pe de-o parte nevoia de uniformizare, pe de altă parte nevoia de a oferi tinerilor o variantă cât mai corectă a exprimărilor liturgice. În ceea ce privește predarea Vechiului și Noului Testament metoda sugerată era cea a povestirii cu o precizarea că, în ceea ce privește Evanghelia, ea trebuia mai întâi citită – ceea ce nu se precizează însă este de unde aveau dascălii să procure Sfânta Evanghelie pentru această frumoasă îndeletnicire. Din câte se cunoaște prima Evanghelie cu caractere latine a fost tipărită în 1859. Un alt element care vorbește despre rolul educației religioase poate fi observat din felul în care trebuia predat catehismul. Astfel dascălul nu trebuia să se oprească asupra aspectelor dogmatice care ar putea încurca mintea fragedă a tânărului școlar ori ai strecura într-ânsa anumite îndoieli ci asupra aspectelor etice și practice. Deci nu o cunoaștere în profunzime a dogmaticii se intenționa, ci religia era un mijloc pentru învățarea comportamentului moral și social ceea ce era normal în condițiile pregătirii profesionale a învățătorilor, dar nu la fel de normal din perspectiva filosofiei creștine.³² Iar ideea aceasta va fi observată și din felul în care dascălul era sfătuit să predea și celelalte materii.

Dacă în ceea ce privește Țara Românească și Moldova lucrurile au stat destul de asemănător în Transilvania figura dominantă în viața școlărilor din Ardeal este Mitropolitul Andrei Șaguna. În anul 1846 el cere preoților să se devoteze unei acțiuni de educație religioasă, morală și de instrucțiune elementară, iar în Sinodul din 1850 a prezentat un program pentru organizarea de școli, „cu învățători bine pregătiți, cu cărți școlastice bine întocmite, casă de școală, convenita așezare a școlilor și a inspectorilor școlari.”³³ Astfel că în perioada acesta s-au înființat în Ardeal 600 de

31 Citat în Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățământului primar*, p. 86.

32 Modelul biblic poate sugera mai degrabă o schimbare prin cunoaștere (Ioan 8:32 – „Și veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi” în Biblia sau Sfânta Scriptură, tradusă sub îndrumarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Ediția 1982).

33 Citat în Bărsănescu, *Istoria pedagogiei românești*, p. 84.

școli populare ortodoxe, pentru care Mitropolitul va scrie și o mică lucrare de ajutor pentru învățători. Ardealul avea în ortodoxie nu doar calea populară de mântuire a sufletului ci principala caracteristică a definirii etnice și naționale. Ori într-o vreme a ridicării mișcărilor naționale o astfel de acțiune era nu doar firească dar și necesară. De asemenea contextul religios al Ardealului reclama din parte preoților ortodocși mult mai multă acribie în cunoașterea dogmelor ceea ce implica și o calitate sporită a învățământului.

De la Cuza la Spiru Haret

În perioada acesta dezbaterea cu privire la învățământ capătă note mai profunde și mai aprinse. Asistam la o apriga controversă între spiritul de laicizare a învățământului și tradiționalismul ortodox sau religios. Ceea ce captivează este direcția spre care se îndreaptă educația primară în general și instruirea religioasă în special sub această vifornită de opinii și acțiuni contradictorii.

Legea asupra instrucțiunii publice din 1864 a fost elaborată de V. A. Urechia. Referințele despre ea sunt contradictorii. Bârsănescu consideră că „cea dintâi lege școlară e legea învățământului din 1864. Ea era un rezultat al noilor condiții de viață ale statului român după unirea Principatelor, necesitatea unui sistem unitar de școală era evidentă.”³⁴ În schimb Nicolae Iorga preciza „e o operă complet lipsită de originalitate, care se mărginește a reuni într-un singur sistem rezultatele formale la care ajunsese o dezvoltare, răzimată adesea pe copierea străinătății și nu odată întreruptă de capriciile domnești.”³⁵

Învățământul primar este obligatoriu și gratuit. Cu privire la aspectele de educație religioasă pe care le întâlnim propunem o scurtă trecere în revistă a acestora. Astfel art. 32 spune „Instrucțiunea obligatorie va cuprinde următoarele obiecte de studiu: citirea și scrierea, canțismul”³⁶ și apoi celelalte materii. Art. 86 prevede ca din comitetul școlar să facă parte și „unul din preoții comunei care nu va fi învățător la acea școală.”³⁷ Cât despre ramurile de studiu din școala normală art. 312

34 Bârsănescu, *Istoria pedagogiei românești*, p. 83.

35 Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p. 162.

36 *Legea instrucțiunii publice*, în Lascăr C, I Bibirii, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor de la 1864-1901*, vol. I.

37 *Ibidem*.

prevede doar trei „literatura în genere, științele matematice și naturale, teoria învățământului sau filosofia.”³⁸ „În ansamblul său, ea era elaborată sub influența a trei principii: liberalism, intelectualism și laicism, căci recomanda o școală cu libertate de învățământ, punea accentul pe cultura intelectuală și desființa școlile catehetice ale bisericii.”³⁹

Până la următoarea lege ce reglementa problema învățământului – Legea asupra învățământului primar și normal primar din 1893, vom asista la dezbateri aprinse și uneori hotărâri radicale din partea liderilor politici în privința rolului religiei în programa școlară. Un prim factor cu greutate în stabilirea direcției învățământului public era ministrul de specialitate⁴⁰ în general nume cu răsunet în istoria culturii române. Propunem o scurtă analiză asupra celor mai importante momente în dezbaterile despre rolul religiei în învățământul primar.

La 11 februarie 1866 este numit Ministru al Cultelor și Instrucțiunii C. A. Rosetti. Este al doilea mandat după cel din 1860. Deși conduce ministerul o perioadă foarte scurtă, doar până la 10 mai 1866, activitatea sa este una foarte importantă legată de subiectul pe care îl discutăm. O primă măsură este schimbarea titlaturii ministerului în Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, ceea ce poate sugera că greutatea începe să cadă tot mai mult asupra instrucțiunii și mai puțin a cultelor. Astfel Rosetti „pune pe primul plan problemele școlare și pe plan secundar chestiunile clericale.”⁴¹ Este de remarcat că circularele pe care le-a trimis ca Ministru nu fac referire la educarea sentimentului religios ca scop al educației școlare ci la cel național. Este fără îndoială o schimbare de ton în ceea ce privește direcția educației, numai că societatea nu era încă pregătită să o accepte pe deplin.

De cealaltă parte a baricadei poate fi trecută Legea din 1872 care apoi a fost abrogată și care îl avea ca autor principal pe Christian Tell. Legea prevedea ca preoții sătești să fie învățători rurali. Idee acesta va fi dezbătută pe larg în Parlament atunci când a fost vorba de o nouă lege a învățământului.

38 Ibidem.

39 Bârsănescu, *Istoria pedagogiei românești*, p. 82.

40 O listă completă a lor o găsim în Stelian Neagoe, *Istoria Guvernelor României 1859 – 1995*, Editura Machiavelli: București, 1995.

41 N Adăniloie – *Istoria învățământului primar 1859 – 1918*, Cris Book Universal: București, 1998, p. 91.

Titu Maiorescu se dovedise încă de timpuriu un fervent apărător al acestei idei. În 1868 scria în apărarea religiei creștine în școli împotriva Școlii Bărnuțiu care dorea eliminarea ei: „După școala lui Bărnuțiu religiunea creștină este un pericol și o plagă, pe care trebuie să o urască națiunea, preoții creștini sunt speculanți ai sufletelor, sfinții Petru și Pavel, Ioan Gură de Aur sunt niște jidovi necunoscuți, cărora nu ar trebui să le facem biserici și tendința noastră trebuie să fie de a ne scăpa de acest jug al servituții sufletești.”⁴² După ce face această prezentare a poziției pe care o atacă, Maiorescu oferă argumente pentru religia creștină inclusiv folosind dreptul roman.

Aceeași poziție o va avea Maiorescu și în 1891 atunci când se va discuta în Parlament proiectul pentru noua lege a cultelor. La propunerea lui Petru Poni, care dorea o lege pe modelul celei franceze din 1882 în care educația religioasă era lăsată exclusiv pe seama părinților, pentru a facilita accesul la educație al tuturor copiilor fie evrei, fie catolici fie protestanți, Titu Maiorescu îi răspunde cu un discurs plin de patos și retorică în apărarea locului și rostului religiei ortodoxe dar și a posibilității ca preoții să fie și învățători. Iată argumentele lui Maiorescu așa cum apar în varianta publicată a discursului său. Singura punte unde se putea întâlni intenția școlii cu așteptările părinților era sentimentul religios. „Iată deci un simțământ ideal pe care îl găsim încă viu în inima țaranului și de care trebuie să apropiem școala din sat, dacă voim să îi dăm o putere sufletească așa încât țaranul din adevăratul lui interes să o îngrijească și să o susțină.”⁴³ Ideea aceasta nu este complet nouă sau originală. Mulți învățători observaseră că felul în care părinții evaluau activitatea lor era legat de felul în care copii știau să recite rugăciunile uzuale – singurul dogmeniu, din nefericire, unde îi puteau verifica. Se afirmase de multă vreme că „mare parte din părinți, mai ales țaranii, cred că fii lor nu învață nimic și că se pierde timpul la școală dacă nu îi aud recitând prin biserică și acasă rugăciunile prescrise de Biserică.”⁴⁴ Paralela dintre clopotul Bisericii și clopoțelul școlii sugerează că școala trebuie să fie o miniatură a Bisericii, în care preotul, avea posibilitatea dacă era „pedagogicește pregătit să fie

42 Titu Maiorescu, *Contra Școlii Bărnuțiu*, Junimea: Iași, 1868, p. 16-17.

43 Titu Maiorescu, *Discurs asupra reformei instrucțiunii publice rostit în Senat*, București, 1891, p. 82.

44 I C Massimu și I Bodilescu, *Nou Abecedariu Românesc sau elemente de lectură și scriere, lucrate după cele mai nou metode*, Librăria N C Popper: București, 1868, p. 17.

învățător.”⁴⁵ De asemenea conform noului proiect, învățătorul era obligat ca să conducă personal copii la Biserică Duminica și la sărbători unde în măsura în care era cu puțință trebuiau să formeze corul Bisericii. Iar nemulțumirea dascălilor că li se ia astfel singura zi pe care o aveau pentru familiile lor, Maiorescu o socotește mai degrabă o manevră politică decât o problemă reală.

Este interesant de notat aici și intervenția lui Andrei Vizanti din Camera Deputaților care după ce evidențiază rolul important al învățământului religios, face referire la art. 3 unde se spune: „învățământul religiei creștine ortodoxe face parte integrantă din programa învățământului primar și secundar.”⁴⁶ Afirmarea acesta a legii era o noutate pentru că transforma una dintre materiile de studii într-un principiu general. Vizanti încearcă să analizeze dacă această afirmație contrazice principiul libertății de conștiință a copilului și toleranța religioasă. Deși argumentația sa pare a fi în favoarea articolului citat totuși concluzia nu este chiar atât de tranșantă „rămâne Domnilor Deputați, la dispoziția și înțelepciunea voastră de a rezolva această chestiune la prima vedere de mică importanță dar foarte delicată prin diversitatea dificultăților ce le-ar putea întâmpina prin aplicarea ei.”⁴⁷

Dincolo de detaliile destul de importante ale acestor afirmații, un lucru este cert, Legea a stârnit vii dezbateri în jurul problemei educației religioase. Niciodată până cum lucrurile nu fuseseră spuse atât de tranșant și niciodată de acum înainte nu vor mai fi puse la fel. Considerăm că accentul pe religie nu se face doar din dorința ca pruncii să îl cunoască mai bine pe Dumnezeu cărui i se închină când trec prin fața Bisericii ci tocmai accentul pus pe ortodoxie, poate sugera și alte câteva soluții pe care le considerăm pertinente. Astfel, pe de-o parte ortodoxia era un simbol național, era un pretext pentru afirmarea identității naționale, dar ca orice pretext se poate renunța oricând la el dacă nu mai slujește scopului primar, pe de altă parte însăși ortodoxia se simțea tot mai atacată – teoria evoluționistă, dar și micile biserici neoprotestante, chiar și unele voci din interior toate acestea au făcut să fie simțită nevoia de a muta accentul disă cursului din spre creștin spre ortodox ceea ce socotim că este totuși ceva diferit chiar dacă nu opus față de linia discursului de până acum.

45 Ibidem.

46 Andre Vizanti, *La reforme de L'enseignement public en Roumanie*, Librairie Satchek: Bucharest, p. 90.

47 Ibidem, p. 100.

Legea va fi votată și publicată în Monitorul Oficial pe 23 mai 1893 și va conține cele două articole propuse de Minister adică posibilitatea pentru preoți de a absolvi un curs de pedagogie pentru a fi învățători și obligativitatea învățătorilor rurali de a însoți copii la Biserică. Pe lângă acestea art. 40, când vorbește despre programa studiilor obligatorii, religia este trecută prima iar ultima – „pentru băieți, instrucțiunea militară.”

În 1896 ajunge Ministrul Instrucțiunii Petru Poni și avem și acum o lege a învățământului primar și normal primar. Prin aceeași reglementare se înființează Casa Scoalelor, care va avea în atribuție administrarea fondurilor destinate construirii de edificii școlare și achiziționarea mobilierului aferent.

În ceea ce privește referințele la religie ele sunt aproximativ aceleași cu cele din Legea din 1893 doar că religia apare asociată cu un alt cuvânt: morala. Semn că emoția discuțiilor trecuse, iar curentele laice europene începeau să fie simțite și la noi puțin mai pregnant. Aceleași afirmații le vom întâlni și în legea din 1900. Cât despre preoți Legea din 1893 asupra clerului mirean spunea la art.18: „Parohul este dator a preda învățământul religiunii în școlile publice primare dacă aceasta i se va cere de către ministerul cultelor.”⁴⁸

Concluzii

Ceea ce am încercat să prezentăm nu a fost așa cum am afirmat o istorie a învățământului ci creionarea a celor mai importante momente legate de educația religioasă în școala primară. Ceea ce se observăm este deplasarea accentului de la religie spre morală și sentiment național. Sentimentul religios este totodată mijlocul prin care statul va încerca să convingă țărani de nevoia de educație. Scopul depășea stricta informare religioasă și considerăm că influența acestui învățământ asupra momentelor majore ale politicii noastre românești din această perioadă nu au fost îndeajuns dezbătute. Școala mai înainte de orice devine un mijloc de educare a mentalității populare.

În Camera Deputaților la 11 Decembrie 1890 deputatul de Tutova, Ion M K Epureanu întreba patetic: „Cum se face dar că în zilele noastre biserica este așa de puțin prețuită, în cât nu se mai conduce tinerețea de la școală la acel loc sfânt Duminica și de sărbători?... Astfel

48 Publicat în Monitorul Oficial Nr 47/1 iunie 1893.

uitându-se biserica e cu puțință să uităm când un lucru, când altul, până când cu încetul vom uita toate obiceiurile străbunilor noștri și toate trăsăturile naționale.”⁴⁹

Publicul slujbelor era compus, spunea deputatul din bătrâni și femei, iar faptul că cele mai multe nu știau carte arată că fundamentul educației religioase pe care o primeau copiii era mistic și liturgic. Realitate ce se înscrie perfect în tradiția gândirii ortodoxe și pe care Părintele Dușmitru Stăniloae îl consideră chiar un avantaj: „Eu cred ferm că puterea propovăduirii nescrise a Evangheliei este superioară.”⁵⁰ Totuși fără a intra în polemici referitoare la aspecte dogmatice rămâne de văzut dacă nu tocmai lipsa de interes pentru conținutul scris al Evangheliei la nivelul local al școlilor primare rurale, căci în programe era trecut, a fost unul dintre motivele pentru care conținutul religios al acestor ore se va dilua și treptat se va metamorfoza în morală și sentiment național și poate că astfel și Bisericile ar fi fost pline.

Totuși acceptul pus pe educația religioasă arată convingerea autorilor acestor legi că ea poate ridica națiunea română și poate fi un imbold spre dezvoltare economică și socială. Ceea ce nu era departe de modelul occidental protestant, care era aplicat cu succes în vestul Europei. Din păcate însă la noi s-a vorbit mult și s-a făcut extrem de puțin pentru că de cele mai multe ori religia era bine accentuată în discursuri dar mai puțin în practică.

Ca un deznodământ al celor discutate până aici redăm afirmația lui Spiru Haret, un alt Ministru al Instrucțiunii Publice care la 6 iulie 1904 declara: „Istoria națională este cel mai însemnat dintre toate învățămintele căci prin ea vom putea înălța sufletul românilor.”⁵¹ Era începutul unei abdicări evidente de la tot ceea ce se dorise până atunci.

Cât despre eficiența planurilor și legilor amintim doar că „absolvenții [de școală] din numărul total de copii în vârstă școlară reprezintă 0,85%.”⁵²

49 Ion M. K. Epureanu, *Despre starea și reorganizarea școlilor noastre primare rurale*, București, 1890, p. 83.

50 Dumitru Stăniloae, *Națiune și creștinism*, Elion: București, 2003, p. 66.

51 citat în Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățământului primar*, p. 115.

52 Ștefan C. Michailescu, *Încercări critice asupra învățământului nostru primar*, București, 1888, p. 53.

Bibliografie selectivă

- ✦ Adăniloiaie, N., *Istoria învățământului primar 1859 – 1918*, Cris Book Universal, București, 1998.
- ✦ Costa-Foru, G., *Studii asupra instrucțiunii publice în unele din statele cele mai înaintate ale Europei*, București, 1860.
- ✦ Costescu, Gheorghe, *Contribuții la istoria învățământului primar*, București, 1937.
- ✦ Iorga, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928.
- ✦ Iorga, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- ✦ Iscru, Gheorghe, *Învățământul la sate în Țara Românească și Moldova*, *Reviste arhivelor*, anul L, vol. XXXV, nr. 4, București, 1974.
- ✦ Iscru, Gheorghe, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, Editura didactică și pedagogică, București, 1975.
- ✦ Iscru, Gheorghe, *Importanța social politică a învățământului public la sate în Țara Românească în deceniul premergător Revoluției din 1848*, *Revista de filosofie*, tomul 20, Nr.8, Academia RSR, București, 1973.
- ✦ Iscru, Gheorghe, *Importanța social politică a învățământului public la sate în Țara Românească în deceniul premergător revoluției din 1848*.
- ✦ Lascăr, C. I., Bibirii, I., *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor de la 1864-1901*, vol. I.
- ✦ Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, Bonifaciu, Alexandria, 1998.
- ✦ Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Minerva, București, 1997.
- ✦ Maiorescu, Titu, *Contra Școlii Bărnuțiu*, Junimea, Iași, 1868.
- ✦ Maiorescu, Titu, *Discurs asupra reformei instrucțiunii publice rostit în Senat*, București, 1891.
- ✦ Michailescu, Ștefan, *Încercări critice asupra învățământului nostru primar*, București, 1888.
- ✦ Roșcanu, Gheorghe, *Istoria învățământului particular*, București, 1906.
- ✦ Scorpan, C., *Istoria României. Enciclopedie*, Nemira: București, 1997.
- ✦ Stăniloiaie, Dumitru, *Națiune și creștinism*, Elion: București, 2003.
- ✦ Urechia, V. A., *Anuarul Instrucțiunii publice*, vol. II, București, 1864 – 1865.
- ✦ Urechia, V. A., *Istoria Școalelor de la 1800-1864*, București.